

APIE XVI A. VIDURIO VILNIAUS PASKVILIUS

Marcelinas ROCKA

Paskvilis, kaip tam tikras satyrinės literatūros žanras, atsiradęs humanistinėje Italijoje XV a., kartu su humanistiniu judėjimu sparčiai pasklido Europoje. Ta paprastai anoniminė poezija, pajuokianti ar net šmeižianti kokį nors priešingos ideologijos, politiniu ar ekonominiu atžvilgiu aukštesnės padėties asmenį, XVI a. plito ir Lietuvos-Lenkijos valstybėje ir dargi tokiu mastu, kad Lietuvos didysis kunigaikštis ir Lenkijos karalius Žygimantas Senasis, reikalaujant aukštiesiems dvasininkams ir pasaulietiniams feodalams, buvo priverstas prieš paskvilių rašytojus 1537 m. išleisti tokį griežtą potvarkį:

„...norėdami tą pragaištingą piktybę numalšinti bei sutramdyti, šiuo potvarkiu mes pareiškiame nutarimą, draudžiantį tai, kad nė vienas asmuo mūsų valdų ribose neišdrįstų nei rašyti, nei skelbti bet kuria kalba tokio pobūdžio dramų, eilių ir, apskritai, dergiančių knygelių. Jei kas nors bus nutvertas, išaiškintas ir rastas tikrai kaltas, rašęs tokio pobūdžio dramas, eiles ir kitas bet kokias dergiančias knygeles, kurios arba jau išleistos, arba paskui bus išleistos, toks asmuo turi būti be pasigailėjimo baudžiamas mirties bausme. O dėl to asmens, kuris rastas dergiančias tos rūšies knygeles arba paskelbs, arba saugos, bausmės bei gyvybės spręsti sau pasilieka pilną teisę: norime, kad tai priklausytų nuo mūsų malonės. Be to, kad lengviau būtų surasti ir išaiškinti tokių nusikalstamų darbų vykdytojus, kiekvienam, kuris mums nurodys tokių dergiančių knygelių autorių ar platintoją, rimtais argumentais ar liudijimais tikrai įrodys jo kaltę arba duos žinių, koku būdu galima jį nutverti ir įrodyti jo kaltę, nutarėme ir mūsų karališkuoju žodžiu pažadame šimto auksinų atlyginimą; tuos pinigus mes liepsime jam išmokėti iš mūsų išdo be jokio delsimo...“¹

¹ „...id malum pestilens nos sedare et cohibere volentes, decernimus et edicimus hoc edicto nostro, nequis in ditionibus nostris eiusmodi dialogos, rithmos et famosos libellos quavis lingua conscribere vel publicare ausit. Quod si quis eiusmodi dialogorum, rithmorum et aliorum quorumvis famosorum libellorum, qui vel editi sunt vel edentur posthac, auctor atque scriptor deprehensus, delatus et convictus fuerit, is sine ulla venia capitali poena plectetur. Quisquis autem istius modi famosos libellos repererit aut evulgaverit aut apud se servaverit, de eius capite atque vita decernere nobis integrum relinquimus; volumus enim id in gratia nostra positum esse. Ceterum quo facilius talium facinorum patratores perquirantur prodanturque, quicunque auctorem vel disseminatorem...“ Cit. pagal: Humanizm i Reformacja w Polsce... Lwów, 1927, s. 431.

Nors Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė daugeliu atžvilgių tvarkėsi sava-
varankiškai, bet šis jos ir Lenkijos valdovo potvarkis turėjo išreikšti ir
Lietuvos aukštųjų bažnytinių ir pasaulietinių feodalų norą ir pasiryžimą
užkirsti kelią paskvilių plitimui. Galima spręsti, kad ir Lietuvoje turėjo
būti gana gausi paskvilių literatūra, dariusi nemažų nemalonumų val-
dantiesiems sluoksniams. Sąlygos atsirasti tokiai literatūrai jau buvo
susidariusios. Jau buvo smarkiai išaugusi rašto reikšmė visuomenės gy-
venime. Humanizmas kultūros ir reformacija religijos srityje, kova tarp
didikų ir bajorų ekonominiame bei politiniame gyvenime, tautiniuose bei
valstybiniuose reikaluose, nepasitenkinimas į Lietuvą besiskverbiančiais
lenkais aštrino ir asmeninius santykius ir tuo būdu sudarė dirvą paskvi-
liams. Kadangi toji literatūra buvo persekiota, todėl jos išliko nedaug.
Kad jos tikrai būta, yra likę žinių, o vieno paskvilio išliko ir tekstas.

Saltiniai liudija, kad Vilniaus vyskupas Jonas, vadinamas „iš Lietu-
vos kunigaikščių“ (vyskupu buvo nuo 1519 iki 1537 m.), 1525 m. skun-
džiasi, kad kai kurie kapitulos nariai jo adresu paskelbė paskvilių („der-
giančių knygelijų“—„libellos famosos“). Jis siūlo įvesti paskvilių autoriams
bausmę. Kapitula labai apgailestauja dėl tų vyskupo asmens įžeidinėjimų
ir nutaria tokius asmenis persekioti bausmėmis pagal statutą².

Vyskupas Jonas turėjo kai kurių nuopelnų. Jis pagerino Vilniaus vys-
kupijos organizacinę darbą, rūpinosi mokyklomis, kuriose pagal jo patvir-
tintus nuostatus turėjo būti dėstoma ir lietuvių kalba. Bet kartu jis buvo
labai nesaugus nuo paskvilių ne tik dėl užimamo aukšto ir įtakingo posto,
ne tik dėl didelio noro daugiau įsigyti turtų, bet ir dėl biografijos. Mat,
jis, būdamas nesantuokinis Žygimanto Senojo sūnus, dėl tėvo protekci-
jos vos 21 metų amžiaus paskiriamas vyskupu; jo motina daro daug
įtakos vyskupijos reikalams. Jonas neturi autoriteto ir tarp didikų, kaip
matyti iš to, kad buvo užpultas vaivadaičio Stanislovo Radvilos ir net
suzėistas. Nemėgo savo posūnio ir įtakingoji Žygimanto žmona Bona,
kuri priverstė vyrą iš Vilniaus jį iškelti toliau, į Poznanę³. Taigi vyskupas
Jonas ir susilaukė paskvilių.

Toje pačioje Vilniaus kapituloje dėl paskvilių buvo skundžiamasi ir
vėliau, būtent 1529 m. vasario 29 d. Tada į ją dėl tokių dergiančių raštų
kreipėsi kanauninkas A. Veležinskis (mir. 1536 m.), nurodydamas, jog ka-
tedros pamokslininkas Motiejus Kazuba dviem užantspauduotais laiškais
įteikęs jam paskvilių. Jis reikalavo nubausti įteikėją pagal statutą. Ap-
skųstasis aiškino, kad jis tuos laiškus gavęs iš kunigo Motiejaus Celako,
kuris gyveno pilyje. Iškviestas kunigas Celakas aiškinosi, kad jis nieko
nežinojęs apie laiškų turinį. Juos jam įteikęs kažkoks žmogus. Buvo
pasiūlyta tą žmogų surasti. Nėra žinių, ar tasai žmogus buvo surastas⁴.

² Kurczewski, J., Kościół zamkowy..., cz. 3, W., 1916, s. 25—26.

³ Podręczna encyklopedya kościelna, W., 1907, s. v.

⁴ Kurczewski, J., o. cit., s. 9, 11, 17 et al.

Pats Veležinskis tuo metu buvo įtakingas asmuo, nes jis, būdamas Vilniaus kapitulos prokuratoriumi, valdė kapitulos kilnojamąjį ir nekilnojamąjį turtą. Iš dokumentų matyti, kad jis ne visada teisingai tvarkė piniginius reikalus, buvo baudžiamas už kito asmens įžeidimą. Dėl to jis turėjo asmeninių priešų, kurie rašė prieš jį paskvilius.

Koks buvo minėtųjų paskvilių turinys, nežinoma. Galima tik spėti, jog juose slypėjo piktos pajuokos ir skaudžios užgaulės, privertusios jų adresatus skųstis vyresnybei.

Mus pasiekė tik vienas, galima sakyti, atsitiktiniu būdu išlikęs paskvilis. Nežinomas asmuo jį įrašė į garsaus italų mediko J. Mesujės (Messue) darbų rinkinį „Opera“ (Lugduni, 1525). Tas egzempliorius buvo senojoje Vilniaus medicinos-chirurgijos mokyklos bibliotekoje⁵.

Paskvilio tekstas

Ad Veneri habilem Dom. Valerianum, ex Ruthenorum, dei permissione Vilnen. Epm., plebanum in Krossa et Poswolie, Onixthi necnon in Myssagoli altaristam. De preparatione ad bellum. A. D. 1558 d. 16 m. Junii.

*Valeriane, bibis? Bibe et vale, Valeriane!
Hos tibi honores Polona turba defert.
Podagram stimula et podagrae medere semper,
Jugabitur poculis dira podagra tuis.
Bibe, animosior, Valeriane, ibis in hostem.
Si biberis, technis concidet ille tuis.
Nam certare potes semper cum hoste bibendo.
Ni fallor, victoria rontingit ipsa tibi.
Duc et Amazones, Valeriane, tuas in bellum:
Provocabunt animum statim et ipse tibi,
Valeriane, bibe et Dianam accersito tuam.
Testis sit calicis, comes fidaque tui.*

*Et tu, Paule, iaces, orphanos nos usque relinquis,
Sancte pater. O Vite, aspice modo tuum:
Ruthenus, sancte senex, tuas se innexit in aulas
Indigenus, Paule, solvere usque tui
Calceamentorum, Paule, corrigia illa tuorum.
Dixus hostis, Paule, nominis atque tibi
Altaris conatus a suo ascire honori
Et delere sacra ab eo, Paule, tua
Signa, quibus clares ex more patrie Paule.*

⁵ Zr. Estreicher, K., Bibliografja polska..., t. 25, s. 312.

Paskvilio pažodinis vertimas

„Veneros reikaluose mitriam ponui Valerijonui iš rutenų, dievui leidus, Vilniaus vyskupui, Kražių, Pasvalio, Anykščių klebonui, o taip pat Maišiagalos altaristai. Apie pasiruošimą karui“.

„Tai geri, Valerijonai? Gerk ir gyvuok, Valerijonai! Tą šlovingą privilegiją tau suteikia tave supanti lenkų gauja. Tu neleisk nurimti savajai podagrai, o be paliovos ją gydyk: tu vyno taurėmis sutramdysi žiauriąją podagrą. Gerk, Valerijonai, ir tu drąsiau pulsi priešą. Jei gersi, priešas žus nuo tavo gudrybių; juk tu visados sugebi kovoti su priešu gerdamas. Jei neklystu, pati pergalė pasiduoda tau. Išvesk, Valerijonai, ir savo narsiąsias Amazonas į karą: jos tuojau pakels visų narsą, o tu pats, Valerijonai, gerk ir dar pasikviesk savąją Dianą. Tebūna ji draugė ir ištikima palydovė prie taurės“.

Antroji eilėraščio dalis yra priešingo — giriančio — pobūdžio ir rodo, kokiai aplinkai priklauso šis paskvilis.

„O tu, Povilai, guli ir mus, vargšus, šventasis tėveli, visai palieki; o Vitai, apsižvalgyk aplinkui! Rutenas, šventasis seneli Povilai, įsibrovė į tavo rūmus ir tasai nuostabūs tavo vardo ir altoriaus priešas, būdamas nevertas atišti tavo batų raištelį, jau pabandė viską priskirti savo garbei ir panaikinti ant altoriaus tavo, Povilai, šventuosius ženklus, kuriais tu, Povilai, esi garsus pagal tėvų papročius“.

Eilėraštyje pajuokiamas Valerijonas yra Vilniaus vyskupas Valerijonas Protasevičius Šuškovskis, vyskupavęs nuo 1556 m. iki 1580 m. Jis buvo Žemaičių seniūno Kęsgailos geras pažįstamas, o gal ir giminė. Todėl, vos baigęs teologijos studijas 1533 m., buvo paskirtas Kražių klebonu, o 1540 m. tapo ir Žemaičių vyskupystės kanauninku. Kęsgailai padedant, 1543 m. jis paskiriamas karalienės Bonos sekretoriumi, nes Kęsgaila buvo įtakingojo Radvilos Juodojo svainis, o taip pat vienas iš asmeniškų Žygimanto Augusto pažįstamų. Visos tos aplinkybės padėjo Valerijonui kilti karjeros laiptais. Apskritai, savo elgesiu jis buvo daugiau pasaulietinis, negu bažnytinis, veikėjas. Daugiausia jis asistavo dvarui, dalyvavo seimuose, likusį laiką linksminosi ir gyveno panašiai, kaip vaizduoja paskvilio autorius. Kaip ir daugelis aukštųjų dvasininkų, jis buvo lenkiškos orientacijos politinis veikėjas. Jo vyskupavimo pradžioje smarkiai platinosi reformacija. Tik vėliau, kai kardinolo Hozijaus skatinamas, parsikvietė jėzuitus, padėtis ėmė keistis katalikų naudai.

Ginamasis eilėraščio autoriaus asmuo taip pat buvo Vilniaus vyskupas — Galšios (Alšėnų) kunigaikštis Povilas. Vilniaus vyskupiją jis valdė nuo 1537 m. iki 1555 m. Vadinasi, Valerijonas Protasevičius buvo jo įpėdinis Vilniaus vyskupo soste. Eilėraštyje ir kalbama, kad, dar esant gyvam vyskupui Povilui, tuo metu, kai jis sunkiai sirgo, Valerijonas Pro-

tasevičius pamažu skverbėsi į savo pirmtako vietą, slopino jo įtaką ir naikino ženklus. Tada, matyt, jau ir buvo paliesti kai kurie vyskupo Povilo aplinkos žmonės, kurie, būdami nuskriausti, savo nuoskaudai išreikšti griebėsi net paskvilio. Paskvilio autorius nujaučia visą „karą“, kuriam, jo nuomone, ruošiasi Valerijonas Protasevičius.

Tasai „karas“ tarp dviejų katalikų bažnyčios dignitorių nebuvo ideologinio pobūdžio. Juodu abudu gynė katalikybę ir kovojo prieš reformaciją. Ir vyskupas Povilas trėmė, sodino į kalėjimą ir ekskomunikavo reformacijos propagatorius. Nuo jų persekiojimo į Prūsus turėjo iš Lietuvos bėgti A. Kulvietis, M. Mažvydas ir kiti reformacijos veikėjai, nes jų į savo globą dar nebuvo paėmęs faktiškas to meto Lietuvos valdovas Mikalojus Radvila Juodasis, priėmęs pirmiausia Liuterio, o paskui Kalvino mokymą.

Karas tarp tų dviejų bažnytinių feodalų ir jų šalininkų vyko ekonominėje bei politinėje srityse. Ir vyskupas Povilas visai nebuvo toks šventas, kaip jį vaizduoja paskvilio autorius. Jis, kaip ir jo įpėdinis Valerijonas, uoliai rūpinosi žemės valdomis, prabangiais rūmais, lengvu ir ištaigingu gyvenimu. Jis labai didžiavosi savo kunigaikštiškąja genealogija ir savo senolių ryšiais su Vytautu. Tiesa, dėl pagarbos Vytautui prieštaravimo tarp tų vyskupų nebuvo. Minima, kad karalienės Bonos pastatytą Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Vytautui kapų akmenį už žymius nuopelnus tėvynei vyskupas Valerijonas prijungęs prie altoriaus ir ten perkėlęs jo palaikus, kurie prieš tai buvę netinkamai saugojami⁶. Tačiau vyskupas Povilas ir jo šalininkai laikė save tikrais lietuviais ir buvo giliai nepatenkinti, kad kandidatas į Vilniaus vyskupo sostą Valerijonas buvo baltarusis ir lenkiškos orientacijos bažnytinis ir politinis veikėjas. Paskvilio autorius laikėsi seno Lietuvos didikų siekimo neįsileisti į aukštąsias bažnytines vietas nevietinių žmonių⁷, nors Valerijonui ir nebuvo galima tą dėsniį pilnai pritaikyti. Tik pridėjus ekonominius siekius tų bažnytinių feodalų ir jų šalininkų, susidarė pakankamos priežastys kilti „karui“ tarp jų ir jų šalininkų. Tuo pagrindu, matyt, ir užvirė pyktis paskvilio autoriui. Jis nepatenkintas tuo, kad vyskupo Povilo ligos metu vis daugiau įtakos vyskupijos gyvenime įgauna Valerijonas Protasevičius, būsimasis Vilniaus vyskupas.

Tiesa, reikia paabejoti eilėraščio data. Atrodo, jog ten turi būti ne 1558 m., o 1555 m. data, nes kaip tik tais metais vyskupas Povilas rimtai susirgo ir rugsėjo 4 d. mirė. Paskvilio autorius kalba apie tai, kad vyskupas guli ligos patale ir nėra vilties, kad jis pasveiktų. Vadinasi, kaip tik

⁶ Starovolscius, S. Monumenta Sarmatarum..., Cracoviae, 1655, p. 228.

⁷ Dar didesnis ginčas iškilo po paties Valerijono mirties. Plg. J. Lappo, Bandy-mas pavesti lenkui Vilniaus vyskupo katedrą XVI a. pabaigoje.— „Praeitis“, (K.), t. I, 1930, p. 94—138.

apie tą laiką ir turėjo būti parašytas eilėraštis, o ne po trejeto metų. Galimas daiktas, jog čia yra eilėraščio perrašinėtojų apsirikimas.

Paskvilį autorius, kaip matyti, galvojo parašyti eleginiu dveiliu — hegzametru su pentametru. Tai mėgstama eilėavimo forma humanistinėje literaturoje. Lietuvoje ja buvo rašęs M. Husovianas, o paskvilio paskelbimo metu rašė P. Roizijus. Tačiau skaitytojas pastebi, kad šio eilėraščio eilėavimas toli gražu nėra išbaigtas, nes dauguma eilučių nėra sutvarkytos pagal antikinės eilėdaros principus. Galima manyti, kad tas anoniminis poetas nelabai kreipė dėmesį į formos reikalus, nes jam rūpėjo pirmiausia turinys ir iškelti savo eilėraščio adresato „nedorybes“: joms pajuokti tiko ir eilėdaros atžvilgiu „nedoros“ eilės. Tačiau veikiausiai autorius nebuvo pasiruošęs eiliuoti antikine eilėdara. Antikine — kokybine — eilute naudotis nėra lengva, nes reikia gerai mokėti klasikinę lotynų kalbą, žinoti balsių ilgumus bei trumpumus, o to meto lotynų kalboje daugeliu atvejų jau buvo neskiriamos ilgosios ir trumposios balsės. Tad poetui būtų reikėję ilgai ir atkakliai studijuoti antikinę poeziją ir jos eilėdarą. Apskritai, nebuvo daug žmonių, kurie tuo metu įstengdavo ją rašyti. Tarp tų, kurie nebuvo įsisavinę antikinės eilėdaros, matyt, buvo ir nagrinėjamo paskvilio autorius. Nors ir tolimai, bet tos eilės primena M. Mažvydo „Knigieles pačias byla...“ eilėdarą. Kaip rodo grafinis M. Mažvydo lietuviško eilėraščio vaizdas, irgi norėta naudotis eleginio dveilio forma, tačiau to nepadaryta, susidūrus su kitokia kalbine medžiaga.

Nesudėtinga to eilėraščio forma. Tai yra kreipimasis į vyskupus Valerijoną ir Povilą. Autorius juos sustato antitezėmis: vyskupas Povilas palygintas su pirmuoju Lietuvos vyskupu šventuoju Vitu, o Valerijono ir jo moterų charakteristikai panaudoti antikiniai mitologiniai meilės deivės Veneros, karingųjų Amazonių ir medžioklės, naktinių burtų, moterų bei gimdymo deivės Dianos įvaizdžiai. Tuo būdu vyskupas Povilas turėjo būti išaukštintas, o vyskupas Valerijonas nužemintas, nes tų deivių draugystė turėjo rodyti jo pasileidimą ir bažnytinio celibato nesilaikymą. Pilnas sarkazmo yra raginimas gydyti savo podagrą ir narsiai kovoti su priešu geriant.

Autorius, matyt, buvo susipažinęs su Lietuvos istorija, o taip pat su antikine mitologija. Antikinių deivių vardų panaudojimas tokiai konkrečiau pobūdžio literatūros rūšiai, kaip paskvilis, rodo, kad senosios mitologijos įvaizdžiai ir autoriui, ir to meto Vilniaus apsišvietusiems žmonėms buvo jau ne mokyklinės figūros, o paveikslai, įjėję į jų sąmonę ir kultūrinį gyvenimą.

Apskritai kalbant, tasai paskvilis yra vienas iš XVI a. vidurio dokumentų, atskleidžiančių to meto sudėtingus visuomeninius santykius. Jis rodo katalikų bažnyčios pergyvenamą krizę ir katalikų dvasininkų moralinę degradaciją, apie ką kalba ne vienas to meto istorijos bei literatūros

šaltinis. Iš jo matyti, kad raštas apskritai tampa vis labiau aktualus ir vis dažniau pasitelkiamas, sprendžiant įvairius asmeninius ir visuomeninius reikalus. Nors apie XVI a. vidurio paskvilius maža tėra žinių, bet reikia manyti, jog tų kūrinijų būta daugiau. Tai turėtų liudyti ir aktualios publicistinės literatūros, kritikuojančios tarp kitko ir katalikų bažnyčios dvasininkus, buvimas (pavyzdžiui, Mykolas Lietuvis), nors ji ir nėra taip aštri asmeniniu atžvilgiu, kaip minėtieji paskviliai. Paskvilių plitimą skatino ir vis labiau stiprėjanti kova tarp reformacijos ir katalikų, kurios išraiška yra, pavyzdžiui, P. C. Sarmatos paskvilis prieš P. Roizijaus „Tūkstanteilį“ („Chiliastichon“, 1558).

1967. gruodis

О ВИЛЬНЮССКИХ ПАСКВИЛЯХ СЕРЕДИНЫ XVI В.

Марцелинас РОЧКА

Резюме

В первой половине XVI в. в Польше и Литве появилось множество пасквилей, направленных против господствующей феодальной верхушки. С целью запрещения их был издан королевский указ (1537). Так как это была запрещенная литература, в Литве сохранились только немногие пасквили. Установлено существование трех пасквилей, и только одного из них сохранился полный текст. Пасквиль направлен против вильнюсского епископа Валериана. Анонимный автор принадлежал к среде его предшественника Павла. Содержание пасквиля — экономические и политические разногласия. Автор пасквиля намеревался написать его в излюбленном в гуманистической литературе элегическом дистихе, но не сумел довести этот метр до совершенства. Пасквиль свидетельствует о знакомстве автора с историей Литвы и античной мифологией.

EINIGES ÜBER PASQUILLE AUS DER MITTE DES 16. JAHRHUNDERTS IN VILNIUS

Marcelinas ROCKA

Zusammenfassung

Die erste Hälfte des 16. Jahrhunderts zeichnete sich durch zahlreiche antifeudale Pasquille in Polen und Litauen aus. Gegen sie wurde sogar ein königlicher Erlaß erlassen (1537). Da diese Literatur unter Verbot

stand, ist uns nur wenig von ihr übriggeblieben. Das Dasein von drei Pasquillen konnte bestimmt werden, und nur von einem hat sich der ganze Text aufbewahrt. Das Pasquill war gegen den Bischof von Vilnius, Valerianus, gerichtet. Der Verfasser gehörte zur Umwelt seines Vorläufers Paulus an. Der Inhalt des Pasquills — ökonomische und politische Widersprüche. Der Dichter wollte ein elegisches Distichon schreiben, konnte aber das Metrum nicht meistern. Dem Dichter ist die Geschichte Litauens und die antike Mythologie bekannt.